

NORGES TEKNISK-NATURVITENSKAPELIGE
UNIVERSITET
INSTITUTT FOR FYSIKK

Faglig kontakt under eksamen:

Navn: Kåre Olaussen

Telefon: 9 36 52

Eksamen i fag 74125 FYSIKK

Torsdag 20. mai 1999

Tid: 09:00—15:00

Tillatte hjelpemidler: (Alternativ B): Godkjent lommekalkulator.

K. Rottman: Matematisk formelsamling.

O.H. Jahren og K.J. Knudsen: Formelsamling i matematikk.

Dette eksamenssettet er på 2 sider pluss et generelt vedlegg på 4 sider.

Oppgave 1:

En masse M som beveger seg vertikalt er opphengt i en fjær med fjærkonstant K . Likevektsavstanden fra taket er x_0 , og avviket fra likevektsavstanden kalles $x(t)$; denne er en funksjon av tiden t . Det virker en friksjonskraft på systemet når massen beveger seg, med effektiv friksjonskoeffisient γ . Systemet kan også utsettes for en ytre kraft, $F_e \cos(\omega_e t)$, hvor ω_e er en gitt vinkelfrekvens. Newton's bevegelsesligning, $F = Ma$ (der a er massens akselerasjon), tar i dette tilfellet formet

$$M \frac{d^2x}{dt^2} + \gamma \frac{dx}{dt} + Kx = F_e \cos(\omega_e t). \quad (1)$$

Svingebevegelsen er, under visse betingelser, beskrevet ved den generelle formen (**NB!** Skal ikke vises)

$$\begin{aligned} x(t) &= x_h(t) + x_p(t), \\ x_h(t) &= \Lambda \exp(-\gamma t/2M) \cos(\omega' t + \varphi), \\ x_p(t) &= \frac{F_e}{M} \frac{\cos(\omega_e t + \vartheta)}{\sqrt{(\omega_e^2 - \omega_0^2)^2 + (\omega_e \gamma/M)^2}}, \end{aligned} \quad (2)$$

hvor $\omega_0^2 = K/M$. I delspørsmålene **a–e** nedenfor settes $F_e = 0$.

- Forklar betydningen av størrelsene $x_h(t)$ og $x_p(t)$.
- Finn den generelle sammenhengen mellom ω' og størrelsene K , M , og γ .
- Bestem den største verdien som γ kan ha (uttrykt ved K og M) slik at formen (2) for $x_h(t)$ er gyldig. Hva skjer når γ overstiger denne verdien?

- d) Det oppgis at $\omega' = 6 \text{ s}^{-1}$, $M = 5.0 \text{ kg}$, og $K = 200 \text{ N/m}$. Beregn kvalitetsfaktoren Q for dette svingesystemet.
- e) Hvor mange sekunder tar det før svingeamplituden er redusert til 10% av startverdien ved $t = 0$? Med hvilken *faktor* må Q økes for at denne tiden skal økes til en time?
- f) Anta nå at $F_e \neq 0$. Forklar begrepet resonans, slik det oppstår i svingesystemet i denne oppgaven. Bruk formen på den oppgitte løsningen til å bestemme den største verdien på γ som gir en resonanstopp i svingingene for store tider t , som følge av ekstern kraft. Bruk verdiene for M og K fra delspørsmål d.

Oppgave 2:

Se på en partikkel med masse m i et éndimensjonalt system med et energipotensial gitt ved

$$U(x) = \begin{cases} 0 & \text{for } x \leq 0 \\ U_0 & \text{for } x > 0 \end{cases} \quad (3)$$

- a) Hva er sammenhengen mellom partikkelens energi E , masse m , og de Broglie bølgelengde λ når i) $x \ll 0$, og ii) $x \gg 0$?
- b) Sett opp løsningene for Schrödingerligningen for $x \leq 0$ og $x > 0$. Forklar hvordan de skal skjøtes sammen ved $x = 0$, og hvorfor.
- c) Anta først at partikkelen har en total energi $E > U_0$. For hvilken verdi av E/U_0 er $R = T$? Her er R refleksjonskoeffisienten til en materiebølge som kommer inn fra venstre, og T er transmisjonskoeffisienten for den samme.
- d) Anta deretter at $E < U_0$. Hva blir refleksjons- og transmisjons-koeffisienten i dette tilfellet?
- e) Anta videre at partikkelen er et elektron, i situasjonen fra foregående punkt. Dersom $U_0 = 2 \cdot 10^{-2} \text{ eV}$, og $E = \frac{9}{10}U_0$, hva blir typisk inntrengningsdybde for partikkelen i potensialbarrieren ved $x = 0$?

Oppgitt: $1 \text{ eV} = 1.602 \cdot 10^{-19} \text{ J}$, elektronmassen $m_e = 9.11 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$. Planck's konstant $h = 2\pi\hbar = 6.63 \cdot 10^{-34} \text{ Js}$.

Oppgave 3:

Du står i ro ved jernbanelinjen i Muruvik med en 400 Hz sirene (med god retningsbestemmelse). Når Nordlandsbanen nærmer seg dirigerer du sirenen mot lokomotivet.

- a) Vil togføreren høre en høyere, like høy, eller lavere frekvens enn 400 Hz?
- b) Lokomotivet kaster ekko av sirenen tilbake til deg. Vil dette ekkoet, slik du hører det, ha høyere, like høy, eller lavere frekvens enn den togføreren hører?
- c) Lydhastigheten er 330 m/s den dagen, og toget kjører i 100 km/time. Nøyaktig hvilken frekvens har ekkoet (i) når toget kommer i møte med deg, og (ii) når det har kjørt forbi og du retter sirenen mot bakerste vogn i toget?

Oppgitt: Doppler effekt (for lyd): $f_L = \frac{v + v_L}{v + v_S} f_S$ (S sender, L lytter).

Vedlegg 1:

Elektrisitet

Coulomb-kraft: $\mathbf{F}_{2 \rightarrow 1} = -\mathbf{F}_{1 \rightarrow 2} = \frac{q_1 q_2}{4\pi\epsilon_0} \frac{\mathbf{r}_1 - \mathbf{r}_2}{|\mathbf{r}_1 - \mathbf{r}_2|^3}$. (for punktladninger q_i)

Elektrisk felt: $\mathbf{E} = \lim_{q \rightarrow 0} \frac{\mathbf{F}}{q} = \frac{q_1}{4\pi\epsilon_0} \frac{\mathbf{r} - \mathbf{r}_1}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}_1|^3}$ (fra punktladning q_1)

Gauss' lov (S lukket): $\Phi_E = \iint_S d^2\mathbf{A} \cdot \mathbf{E} = Q/\epsilon_0$. (Q ladning innenfor S)

Elektrisk potensial: $V_a - V_b = \int_a^b d\mathbf{r} \cdot \mathbf{E}(\mathbf{r})$ $\mathbf{E}(\mathbf{r}) = -\nabla V(\mathbf{r})$

Coulomb potensial: $V(\mathbf{r}) = \frac{q}{4\pi\epsilon_0 r}$ (punktladning q i origo)

Flate- og volum-ladning: $V(\mathbf{r}) = \iint \frac{d^2 r_1 \sigma(\mathbf{r}_1)}{4\pi\epsilon_0 |\mathbf{r} - \mathbf{r}_1|}$ $V(\mathbf{r}) = \iiint \frac{d^3 r_1 \rho(\mathbf{r}_1)}{4\pi\epsilon_0 |\mathbf{r} - \mathbf{r}_1|}$

Elektrisk feltenergi pr. volum: $u_E = \frac{1}{2} \epsilon_0 \mathbf{E}^2$

I dielektrisk medium: $\epsilon_0 \rightarrow \epsilon_r \epsilon_0 = \epsilon$, (ϵ_r relativ permitivitet)

Magnetisme

Magnetisk kraft på ladning q med hastighet $\mathbf{v}$: $\mathbf{F} = q\mathbf{v} \times \mathbf{B}$.

Kraft på strømførende leder i magnetfelt: $d\mathbf{F} = I d\mathbf{r} \times \mathbf{B}$

Biot-Savart's lov: $d\vec{B} = \frac{\mu_0}{4\pi} \frac{I d\mathbf{r} \times \mathbf{r}}{r^3}$

Magnetfelt fra lang rett leder: $B = \frac{\mu_0}{2\pi r} I$

Ampère's lov: $\oint_C d\mathbf{r} \cdot \mathbf{B} = \mu_0 I$ (I strøm gjennom C)

Magnetiske ladninger finnes ikke (S lukket): $\Phi_B = \iint_S d\mathbf{A} \cdot \mathbf{B} = 0$.

Faraday's induksjonslov: $\mathcal{E} = -\frac{d}{dt} \Phi_B = -\frac{d}{dt} \iint_S d^2\mathbf{A} \cdot \mathbf{B}$ ($\mathcal{E}$ induisert ems)

Magnetisk feltenergi pr. volum: $u_B = \frac{1}{2\mu_0} \mathbf{B}^2$

I materielt medium: $\mu_0 \rightarrow \mu_r \mu_0 = \mu$. (μ_r relativ permeabilitet)

Elektriske kretser

Resistans (ρ resistivitet, ℓ lengde, A tverrsnitt): $R = \rho\ell/A$

I serie og parallell: $R_s = R_1 + R_2$, $R_p^{-1} = R_1^{-1} + R_2^{-1}$.

Kapasitans: $C = Q/V$ Q ladning, V spenning

Platekondensator (A plate-areal, d plate-avstand): $C = \epsilon A/d$

I serie og parallell: $C_s = C_1^{-1} + C_2^{-1}$, $C_p = C_1 + C_2$.

Elektriske kretser (og svingekretser) forts.

Selvinduktans ($N\Phi_B$ fluks gjennom spole med N viklinger):	$L = N\Phi_B/I$	
Lang spole (tverrsnitt A , lengde ℓ , N viklinger):	$L = \mu AN^2/\ell$	
I serie (s) og parallell (p):	$L_s = L_1 + L_2,$	$L_p^{-1} = L_1^{-1} + L_2^{-1}.$
Energi i kondensator:	$U_C = \frac{1}{2}CV^2 = \frac{1}{2}QV = \frac{Q^2}{2C}$	
Magnetisk energi i spole:	$U_L = \frac{1}{2}LI^2 = \frac{1}{2}N\Phi_B I$	
Veksel-strøm og spenning:	$i(t) = I \cos \omega t, \quad \omega = 2\pi f,$	$v(t) = V \cos(\omega t + \varphi).$
Effekt (tidsmidlet):	$P_{av} = \frac{1}{2}VI \cos \varphi$	
Kompleks impedans:	$Z = Z e^{j\varphi} = (V/I) e^{j\varphi}$	
For RCL -seriekrets:	$ Z = \sqrt{R^2 + (\omega L - 1/(\omega C))^2},$	$\tan \varphi = \frac{\omega L - 1/(\omega C)}{R},$
med kompleks impedans:	$Z = Z e^{j\varphi} = R + j\omega L + \frac{1}{j\omega C}.$	
I serie (s) og parallell (p):	$Z_s = Z_1 + Z_2,$	$Z_p^{-1} = Z_1^{-1} + Z_2^{-1}.$
Kvalitetsfaktor Q :	$x(t) = A \exp(-t/Q) \cos(\omega t + \varphi)$	

Bølger

Bølgeligning:	$\frac{1}{v^2} \frac{\partial^2 y}{\partial t^2} = \frac{\partial^2 y}{\partial x^2}$	(lineær dispersjonsrelasjon)
Relasjoner:	$\lambda f = v, \quad \omega = 2\pi f, \quad k = \frac{2\pi}{\lambda},$	$\omega = vk$
Planbølge:	$y(x, t) = A \cos(\omega t - kx + \phi)$	
Elektromagnetisk bølge i vakuum:		$v = c = 1/\sqrt{\mu_0 \epsilon_0}.$
Doppler effekt (for lyd):	$f_L = \frac{v + v_L}{v + v_S} f_S$	(S sender, L lytter)
Interferens fra N spalter med avstand d ($\varphi = \frac{1}{2}kd \sin \vartheta$):		$I(\vartheta) = I(0) \frac{\sin^2(N\varphi)}{\sin^2 \varphi}$
Diffraksjon fra én spalt med bredde a ($\Psi = \frac{1}{2}ka \sin \vartheta$):		$I(\vartheta) = I(0) \frac{\sin^2 \Psi}{\Psi^2}$
Begge av overstående:	$I(\vartheta) = I(0) \frac{\sin^2 \Psi}{\Psi^2} \frac{\sin^2(N\varphi)}{\sin^2 \varphi}.$	

Moderne fysikk

Fotoners energi E og bevegelsesmengde p ($\hbar \equiv \frac{h}{2\pi}$): $E = hf = \hbar\omega, p = \frac{h}{\lambda} = \hbar k.$

Fotoelektrisk effekt: $E_K = \frac{1}{2}mv_{\max}^2 = hf - \phi$ (ϕ frigjøringsarbeid)

Fotoner fra atomære overganger ($i \rightarrow f$): $hf = E_i - E_f.$

Partiklers de Broglie bølglengde: $\lambda = \frac{h}{p} = \frac{h}{mv}.$

Heisenbergs usikkerhetsrelasjon: $\Delta x \Delta p_x \geq \frac{1}{2}\hbar.$

Hydrogenspekteret: $E_n = -\frac{hcR}{n^2} = -\frac{13.60 \text{ eV}}{n^2}, \quad n = 1, 2, 3, \dots$

Stefan-Boltzmann lov: $I = \sigma T^4 = 5.67 \times 10^{-8} T^4 \text{ W/m}^2 \cdot \text{K}^4$

Planck's strålingslov: $I(\lambda) = \frac{2\pi hc^2}{\lambda^5 (e^{hc/\lambda k_B T} - 1)}$

Schrödinger's ligning: $-\frac{\hbar^2}{2m} \frac{\partial^2 \Psi(x, t)}{\partial x^2} + U(x)\Psi(x, t) = i\hbar \frac{\partial \Psi(x, t)}{\partial t}$

Stasjonær tilstand: $\Psi(x, t) = \psi(x)e^{-iEt/\hbar}$

Noen fysiske konstanter

$$\begin{array}{lll} \frac{1}{4\pi\epsilon_0} = 8.99 \cdot 10^9 \text{ Nm}^2\text{C}^{-2} & \frac{\mu_0}{4\pi} = 1 \cdot 10^{-7} \text{ H/m} & c = 2.998 \cdot 10^8 \text{ m/s} \\ h = 6.63 \cdot 10^{-34} \text{ Js} & \hbar = 1.05 \cdot 10^{-34} \text{ Js} & k_B = 1.38 \cdot 10^{-23} \text{ J/K} \\ m_e = 9.1 \cdot 10^{-31} \text{ kg} & e = 1.6 \cdot 10^{-19} \text{ C} & \end{array}$$

Dekadiske prefikser

E	exa	10^{18}	P	peta	10^{15}
T	tera	10^{12}	G	giga	10^9
M	mega	10^6	k	kilo	10^3
h	hekto	10^2	da	deka	10^1
d	desi	10^{-1}	c	centi	10^{-2}
m	milli	10^{-3}	μ	mikro	10^{-6}
n	nano	10^{-9}	p	piko	10^{-12}
f	femto	10^{-15}	a	atto	10^{-18}

Størrelse		SI-enhet	
Navn	Symbol	Navn	Symbol
Elektrisk feltstyrke	E	Volt/meter	V/m
Elektrisk potensial	V	Volt	V
Permittivitet	ϵ	Farad/meter	F/m
Relativ permittivitet	ϵ_r, K		1
Elektromotorisk spenning	$\mathcal{E}, U$	Volt	V
Vinkelfrekvens	ω	invers-sekund	s ⁻¹
Vinkel	$\alpha, \beta, \gamma, \dots$	radian	rad
Romvinkel	Ω	steradian	sr
Lengde	l	meter	m
Areal	A	kvadratmeter	m ²
Volum	V	kubikmeter	m ³
Tid	t	sekund	s
Hastighet	v	meter pr. sekund	m/s
Frekvens	f, ν	Hertz	Hz=s ⁻¹
Bølgelengde	λ	meter	m
Masse	m	kilogram	kg
Kraft	F	Newton	N=kgm/s ²
Trykk	p	Pascal	Pa=N/m ²
Arbeid	A, W	Joule	J=kgm ² /s ²
Energi	E, W	Joule	J=Ws
Effekt	P	Watt	W=J/s
Termodynamisk temperatur	T, Θ	Kelvin	K
Celsiustemperatur	t, Θ	grad Celcius	°C
Varme, varmemengde	Q	Joule	J=VAs
Elektrisk strøm	I	Ampère	A
Elektrisk ladning	Q	Coulomb	C=As
Potensialdifferens, spenning	U	Volt	V
Kapasitans	C	Farad	F=As/V
Magnetisk feltstyrke	H	Ampère pr. meter	A/m
Magnetisk fluks	Φ_B	Weber	Wb
Magnetfelt	B	Tesla	T
Intensitet	I	Watt pr. kvad.meter	W/m ²
Induktans	L	Henry	H
Resistans	R	Ohm	Ω
Konduktans	G	Siemens	S= Ω^{-1}
Impedans	Z	Ohm	Ω
Reaktans	X	Ohm	Ω